

Київський університет імені Бориса Грінченка

НЕЧИПОРЕНКО КАТЕРИНА ПЕТРІВНА

УДК: 373.3.091(477)"19/20"(043.3)

**РОЗВИТОК ІНТЕЛЕКТУАЛЬНО-ТВОРЧИХ УМІНЬ УЧНІВ
У ПОЧАТКОВИХ ШКОЛАХ УКРАЇНИ
ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ – 2015

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Київському університеті імені Бориса Грінченка, м. Київ.

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, професор
Мартиненко Світлана Миколаївна,
Київський університет імені Бориса Грінченка,
завідувач кафедри початкової освіти та методик
гуманітарних дисциплін Педагогічного інституту.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Дічек Наталія Петрівна,
Інститут педагогіки НАПН України
завідувач лабораторії історії педагогіки;

кандидат педагогічних наук, доцент
Гавриленко Тетяна Леонідівна,
Чернігівський національний педагогічний
університет імені Т. Г. Шевченка,
доцент кафедри соціальної педагогіки.

Захист відбудеться 23 січня 2015 року об 11 год. 00 хв. на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.133.01 у Київському університеті імені Бориса Грінченка за адресою: 04053, м. Київ, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Київського університету імені Бориса Грінченка (04212, м. Київ, вул. Маршала Тимошенка, 13/б).

Автореферат розісланий 22 грудня 2014 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н.О. Терентьєва

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Розбудова та реформування національної системи освіти, її докорінне оновлення на засадах інтеграції в європейський та світовий простір зумовлюють необхідність відтворення та розвитку інтелектуального і духовного потенціалу людства. Сучасний стан українського суспільства, процеси, які відбуваються в політичному, економічному та духовному житті країни, ставлять за мету формувати гармонійну особистість як людину, яка поєднує в собі високий рівень знань, умінь і практичних навичок, компетентності та творчості, що виражаються у сформованих інтелектуально-творчих умінь. Це потребує подальшого вдосконалення системи освіти на гуманістичних засадах і компетентнісній основі. У нормативно-правових документах, законах України «Про освіту» (1991, 1996), «Про загальну середню освіту» (1999), Концепції загальної середньої освіти (1992), Національній доктрині розвитку освіти (2002), Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року (2013) визначаються пріоритетні завдання реформування освіти, її розвивальної, культуротворчої домінанти, виховання відповідальної особистості, здатної до самоосвіти та саморозвитку, застосування набутих знань і вмінь для творчого вирішення проблем, критичного мислення, опрацювання різноманітної інформації, прагнення поліпшити власне життя та устрій країни. Ці положення зумовлюють необхідність дослідження проблеми розвитку інтелектуально-творчих умінь учнів в історико-педагогічній ретроспективі, впровадження результатів у навчально-виховний процес початкової школи.

Аналіз історіографічних та теоретичних джерел засвідчив, що проблема розвитку інтелектуальних і творчих умінь молодших школярів у педагогічній науці не є новою: Ю. Бабанський, І. Бех, Н. Бібік, О. Дусавицький, І. Лернер, Н. Менчинська, В. Паламарчук, О. Савченко, М. Скаткін, Р. Стернберг, В. Сухомлинський плідно досліджували основні процеси та рушійні сили розумового розвитку особистості, визначали загальні вимоги до шкільної освіти та навчальних програм. Ученими доведено, що розумовий розвиток є неперервним процесом, який здійснюється у навчально-пізнавальній діяльності, під час гри, у різних життєвих ситуаціях, однак інтенсивніше він протікає в процесі активного засвоєння та творчого застосування знань і вмінь у практичній діяльності.

Результати огляду праць з історії освіти, матеріалів із фондів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (звіти Міністерства освіти, інформація, доповідні записки, надіслані у партійні та державні органи) засвідчують актуалізацію соціального замовлення суспільства щодо розвитку інтелектуально-творчих умінь учнів початкової школи у період трансформації радянської системи освіти (1958–1991) та становлення і розвитку системи освіти незалежної України (1991–2012).

Вивчення джерельної бази, аналіз практичного досвіду виявили, що єдиного підходу до вивчення інтелектуальних і творчих умінь учнів в українській та зарубіжній педагогіці не було вироблено. Відзначаючи безперечну цінність

проведених у цій галузі досліджень, варто зазначити, що проблема розвитку інтелектуально-творчих умінь учнів досліджується здебільшого у психології творчості (Л. Виготський, В. Крутецький, О. Леонт'єв, В. Моляко, Я. Пономар'єв, С. Рубінштейн); під час формування прийомів розумової діяльності (Ш. Амонашвілі, Д. Богоявленська, Є. Кабанова-Меллер); формування теоретичних знань і теоретичного мислення (Л. Виготський, Д. Ельконін, В. Давидов); розвитку творчого мислення (О. Гісь, О. Митник, С. Сисоєва, В. Сухомлинський). Загальні принципи формування інтелектуальних умінь висвітлювали О. Бугрій, Т. Ільїна, Г. Костюк, В. Паламарчук, А. Усова; дидактичні підходи до формування інтелектуальних умінь – С. Гончаренко, В. Лозова, І. Мальований, О. Хуторської; творчі уміння та здібності – Ю. Бабанський, Ю. Гільбух, В. Кан-Калик, А. Маслоу, В. Моляко, Я. Пономар'єв, Б. Теплов; організацію навчально-пізнавальної діяльності молодших школярів – Н. Бібік, М. Вашуленко, О. Дусавицький, С. Мартиненко, О. Савченко, О. Скрипченко.

Важливе значення для дослідження мали також дисертаційні, монографічні та методичні праці О. Башманівського, Н. Білоконної, С. Білоусова, Л. Бутивщенко, Н. Воскресенської, Н. Грицай, О. Замашкіної, Л. Ізотової, Л. Момот, Я. Кодлюк, І. Колесник, О. Митника, В. Паламарчук, В. Рагозіної, О. Савченко, М. Ушакової, Н. Янц, у яких розкрито сутність, зміст і особливості розвитку інтелектуально-творчих умінь учнів початкової школи у процесі навчально-пізнавальної діяльності.

У творчому доробку зазначених науковців сформульовано цінні методичні поради щодо розвитку інтелектуально-творчих умінь молодших школярів, які не втратили своєї актуальності й сьогодні та можуть бути корисними для розвитку початкової освіти. Визнання важливості й ефективності особистісного та розумового розвитку в творчій діяльності відкриває нові перспективи для подальших досліджень. Огляд історіографічних джерел, наукових праць з методики, історії та теорії педагогіки, перспективного педагогічного досвіду вчителів початкової школи України в означених хронологічних межах засвідчив, що вченими недостатньо вивчався взаємозв'язок інтелектуальних і творчих умінь, не узагальнювалися теоретичні ідеї та існуючий досвід із розвитку інтелектуально-творчих умінь молодших школярів, що зумовило науковий пошук у цьому напрямі.

Отже, актуальність, суспільна значущість, відсутність цілісного історико-педагогічного дослідження окресленої проблеми зумовили вибір теми дослідження **«Розвиток інтелектуально-творчих умінь учнів у початкових школах України другої половини ХХ – початку ХХІ століття».**

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконано відповідно до плану науково-дослідної роботи Київського університету імені Бориса Грінченка «Теорія та практика професійної підготовки вчителя в системі неперервної педагогічної освіти» (державний реєстраційний номер 0106U012171), «Філософські, освітологічні та методичні засади компетентнісної особистісно-професійної багатопрофільної університетської освіти» (державний реєстраційний номер 0110U006274).

Тему дисертації затверджено Рішенням Вченої ради Київського університету імені Бориса Грінченка (протокол № 3 від 01.04.2010 р.) й узгоджено в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 4 від 25.05.2010 р.).

Мета дослідження – систематизація теоретичних ідей та узагальнення педагогічного досвіду з розвитку інтелектуально-творчих умінь учнів початкової школи України другої половини ХХ – початку ХХІ ст. задля вдосконалення сучасного освітнього процесу.

Відповідно до мети дослідження визначено такі **завдання**:

1. Проаналізувати історіографію проблеми розвитку інтелектуально-творчих умінь учнів початкових шкіл України другої половини ХХ – початку ХХІ століття.
2. Уточнити сутність базових понять дослідження в історико-педагогічній ретроспективі.
3. Визначити та обґрунтувати періоди розвитку інтелектуально-творчих умінь учнів початкових шкіл України в окреслених хронологічних межах.
4. Охарактеризувати змістово-методичне забезпечення кожного періоду.
5. Здійснити комплексний аналіз педагогічного досвіду з розвитку інтелектуально-творчих умінь учнів сучасної початкової школи.

Об'єкт дослідження – початкова освіта України другої половини ХХ – початку ХХІ століття.

Предмет дослідження – трансформація змісту та методів розвитку інтелектуально-творчих умінь учнів початкової школи України другої половини ХХ – початку ХХІ століття.

Хронологічні межі дослідження охоплюють другу половину ХХ – початок ХХІ століття. За *нижню межу* взято кінець 50-х рр. ХХ ст., який характеризується системним реформуванням радянської системи освіти з метою підготовки молоді до життя та праці, що знайшло відображення в Законах «Про зміцнення зв'язку школи з життям та про дальший розвиток системи народної освіти в СРСР» (1958), «Про зміцнення зв'язку школи з життям та про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР» (1959), і мало принципове значення для розвитку початкової освіти радянської доби. *Верхню межу* (початок ХХІ ст.) окреслюємо 2012 роком, що зумовлено змінами у суспільно-економічному житті України, інтеграцією її в європейський та світовий освітній простір, гуманізацією навчально-виховного процесу; запровадженням Державного стандарту початкової загальної освіти (2012).

Методи дослідження. У процесі наукового пошуку використано комплекс наукових методів, серед яких: *загальнонаукові* (аналіз, синтез, узагальнення, систематизація, екстраполяція історико-педагогічних джерел, архівних документів, законодавчих актів, періодичних видань), які слугували для вивчення й визначення вихідних теоретичних позицій, систематизації поглядів науковців і практиків на досліджувану проблему; *історіографічний*, що дав змогу проаналізувати історіографію проблеми дослідження; *історико-хронологічний*, який застосовувався для вивчення досліджуваної проблеми в динаміці та історичній послідовності;

проблемно-цільовий аналіз законодавчих актів, матеріалів періодичної преси – з метою з'ясування особливостей забезпечення розвитку інтелектуально-творчих умінь молодших школярів; *ретроспективний*, що дав змогу виявити причино-наслідкові зв'язки, закономірності перебігу історичних подій, виокремити характерні особливості та тенденції розвитку інтелектуально-творчих умінь учнів початкової школи; *обсерваційні*, за допомогою яких здійснено ретроспективний аналіз діяльності загальноосвітніх шкіл України, зокрема початкових; *праксиметричні* – для аналізу перспективного педагогічного досвіду розвитку інтелектуально-творчих умінь учнів початкової школи.

Джерельна база дослідження: *матеріали* (описи передового досвіду вчителів початкових класів з проблеми дослідження, навчальні програми, плани, протоколи засідань, з'їздів вчителів, доповіді, виступи педагогів) з фондів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (м. Київ), Педагогічного музею України (м. Київ), Центральної наукової бібліотеки НАН України ім. В. Вернадського (м. Київ), Державної педагогічної бібліотеки імені В. Сухомлинського (м. Київ); *нормативно-правові документи* (закони, постанови уряду й партії; інструктивно-методичні матеріали Міністерства освіти Української РСР, Міністерства освіти і науки України; накази; розпорядження), надруковані та розміщені на офіційних веб-сайтах Міністерства освіти і науки України і веб-порталах Верховної ради України та органів виконавчої влади України; *джерела*, опубліковані на шпальтах періодичних видань ХХ – початку ХХІ століття («Радянська школа», «Советская педагогика», «Начальная школа», «Початкова школа», «Рідна школа», «Педагогіка і психологія», «Шлях освіти», «Початкова освіта»); *інтерпретаційні джерела* – монографії, дисертації, збірники наукових праць, книги, посібники, статті, безпосередньо чи опосередковано дотичні до досліджуваної проблеми.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що в дисертації:

вперше здійснено історико-педагогічний і змістово-методичний аналіз проблеми розвитку інтелектуально-творчих умінь учнів початкових шкіл України другої половини ХХ – початку ХХІ століття; на основі соціально-економічних, суспільно-політичних та педагогічних критеріїв визначено періоди розвитку виокремлених умінь учнів початкових шкіл України в означених хронологічних межах: перший період (1958–1991) – трансформація радянської системи освіти; другий період (1991–2012) – становлення і розвиток системи освіти незалежної України, в яких виділено основні етапи, а саме: 1958–1964 – формування інтелектуальних умінь учнів з метою застосування їх у суспільно корисній праці для зміцнення зв'язку школи з життям; 1964–1984 – розвиток інтелектуальних і творчих умінь учнів в умовах оновлення шкільної освіти відповідно до потреб науково-технічного прогресу; 1984–1991 – удосконалення змісту, форм і методів розвитку інтелектуально-творчих умінь у процесі реформування загальноосвітньої школи; 1991–2001 – розвиток інтелектуально-творчих умінь учнів під час становлення національної системи освіти на основі проблемного, розвивального та особистісно орієнтованого навчання; 2001–2012 – розвиток інтелектуально-творчих умінь

молодших школярів в умовах модернізації та стандартизації початкової освіти, застосування інноваційних технологій, проведення педагогічних експериментів; відповідно до визначених періодів охарактеризовано змістово-методичне забезпечення, систематизовано зарубіжний і вітчизняний досвід з розвитку інтелектуально-творчих умінь учнів молодшого шкільного віку; *уточнено* поняття «інтелектуально-творчі уміння учнів початкової школи», яке визначається як здатність особистості застосовувати знання у практичній діяльності, створюючи новий, оригінальний продукт, що є результатом мисленнєво-творчої діяльності; *подальшого розвитку набули* історіографічні розвідки, що розширили уявлення про передумови, перебіг, форми, методи, засоби і технології розвитку інтелектуально-творчих умінь учнів початкової школи; педагогічні умови творчого застосування історико-педагогічного досвіду в сучасній початковій школі України.

Практичне значення одержаних результатів полягає у виокремленні актуального для розвитку інтелектуально-творчих умінь молодших школярів досвіду, що знайшов відображення у навчальній програмі спецкурсу «Формування культури мислення молодшого школяра» (для студентів IV курсу ОКР «бакалавр» напряму підготовки «Початкова освіта»).

Основні положення і результати дисертаційної роботи, фактичний історико-педагогічний матеріал можуть бути використані викладачами вищих навчальних педагогічних закладів у процесі підготовки й розроблення лекційних, семінарських і практичних занять, організації самостійної роботи студентів з навчальних дисциплін «Вступ до спеціальності», «Історія педагогіки», «Педагогіка», «Порівняльна педагогіка», «Дидактика початкової школи», фахових методик, у практичній діяльності вчителів початкової школи та системі післядипломної педагогічної освіти.

Результати дослідження **впроваджено** в освітній процес Київського університету імені Бориса Грінченка (довідка № 920-н від 04.09.2014), Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (довідка № 1430/01 від 16.09.2014), Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (довідка № 07-10/2020 від 17.09.2014), Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (довідка № 516 від 17.09.2014), Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (довідка № 3849/01-55/02 від 22.09.2014).

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження обговорювались на засіданнях кафедри педагогіки і психології, кафедри початкової освіти та методик гуманітарних дисциплін Київського університету імені Бориса Грінченка (2009–2014); міжкафедральних методологічних семінарах «Формування професійної компетентності студентів педагогічних ВНЗ в умовах суспільних трансформацій» (Київ, 2012, 2014); науково-практичних конференціях і семінарах, зокрема: *міжнародних* – «Акмеологія – наука XXI століття» (Київ, 2011), «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору» (Київ, 2011), «Сучасні стратегії університетської освіти: якісний вимір» (Київ, 2012), «Психолінгвістика в сучасному світі» (Переяслав-Хмельницький, 2012), «Реалізація компетентнісного підходу у

сучасній освіті: реалії та перспективи» (Київ, 2013), «Формування мовної особистості в багатоступеневій системі освіти: досвід, реалії, перспективи» (Івано-Франківськ, 2013), «1025-річчя історії освіти в Україні: традиції, сучасність та перспективи» (Київ, 2014), «Соціалізація і ресоціалізація особистості в умовах сучасного суспільства» (Київ, 2014); *всеукраїнських* – «Освіта в інформаційному суспільстві: до 25-річчя шкільної інформатики» (Київ, 2010), «Дослідження молодих учених у контексті розвитку сучасної науки» (Київ, 2011, 2013), «Сучасні технології розвитку професійної майстерності майбутніх учителів» (Умань, 2011–2013), «Особистісно-професійна підготовка вчителя до здійснення навчально-творчої діяльності молодшого школяра» (Київ, 2012), «Сучасний урок мови й літератури: проблеми, пошуки, перспективи» (Глухів, 2012), «Джерельна та історіографічна основа сучасних історико-педагогічних досліджень» (Хмельницький, 2013), «Інклюзивна освіта у дошкільних навчальних закладах: виклики часу» (Рівне, 2014).

Публікації. Основні результати дослідження висвітлено у 10 одноосібних публікаціях, із них: 8 статей у наукових фахових виданнях України; 1 – зарубіжному виданні; 1 – збірнику матеріалів конференції.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (510 найменувань, 10 з яких – англійською мовою, 12 електронних інформаційно-освітніх ресурсів), 12 додатків на 63 сторінках. Робота містить 6 таблиць і 2 рисунки. Загальний обсяг дисертації становить 297 сторінок, із них – 190 сторінок основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, зазначено зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами; визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, хронологічні межі, методи, джерельну базу дослідження; розкрито наукову новизну та практичне значення одержаних результатів; наведено відомості про впровадження й апробацію результатів дисертації; публікації автора, структуру та обсяг дисертації.

У першому розділі **«Розвиток інтелектуально-творчих умінь особистості як історико-педагогічна проблема (1958–2012 рр.)»** висвітлено історіографію та схарактеризовано джерела дослідження; уточнено понятійно-категорійний апарат в історико-педагогічній ретроспективі; обґрунтовано періодизацію розвитку інтелектуально-творчих умінь учнів початкових шкіл України другої половини ХХ – початку ХХІ століття.

Важливе значення для здійснення наукового пошуку в межах визначеного предметного поля мало вивчення історіографії та джерельної бази дослідження, що сприяло студіюванню теоретичних аспектів питання розвитку інтелектуально-творчих умінь учнів початкових шкіл України в досліджуваний період.

Встановлено, що наукові розвідки авторів радянської доби С. Білоусова, А. Бондара, Л. Бутивщенко, Н. Воскресенської, М. Грищенка, М. Гриценка,

Л. Момот, В. Паламарчук та ін.; низка праць, виконаних дослідниками в умовах незалежної держави О. Башманівського, Л. Березівської, Н. Білоконної, Т. Гавриленко, Н. Грицай, Н. Гупана, І. Зайченка, О. Замашкіної, Г. Іванюк, Л. Ізотової, Я. Кодлюк, І. Колесник, В. Рагозіної, Б. Ступарика, О. Сухомлинської, Н. Янц та ін., фрагментарно висвітлювали окремі питання функціонування початкових шкіл України другої половини ХХ – початку ХХІ століття та розвитку інтелектуально-творчих умінь учнів молодшого шкільного віку зокрема. Проведений аналіз засвідчив, що в останнє десятиліття з'явилися дослідження, в яких подається розуміння сутності поняття «інтелектуально-творчі уміння» українським (О. Митник) і російським (М. Ушакова) науковцями.

Вивчення історіографії та джерельної бази дослідження уможливило виокремлення *інтерпретаційних* (монографії, наукові праці, навчальні посібники, інформаційно-бібліографічні статті в наукових виданнях з історії освіти, історії початкової освіти, теорії та методики початкової освіти розкрили інформативно-аналітичні сторінки різноаспектної діяльності початкових шкіл України на різних етапах їх розвитку); *архівних* (накази, рішення, розпорядження, протоколи, довідки, доповідні записки, звіти, відомості, матеріали нарад розширили історико-педагогічні знання про специфіку, напрями, форми роботи початкових шкіл України другої половини ХХ – початку ХХІ століття); *нормативно-правових* (закони, постанови уряду й партії, накази, розпорядження, інструктивно-методичні матеріали Міністерства освіти УРСР, Міністерства освіти і науки України дали змогу простежити хронологію регуляторної державної політики правового забезпечення розвитку початкової школи в Україні в досліджуваній період); *нарративних* (документальна, поточно-хронологічна інформація періодичних фахових видань узагальнила досвід розвитку інтелектуально-творчих умінь учнів у початкових школах України).

Серед інших важливих документів окреслених хронологічних меж розглядалися Закон Верховної Ради СРСР «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в СРСР» (1958), Закон Верховної Ради УРСР «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР» (1959); «Основи законодавства Союзу РСР і союзних республік про народну освіту» (1973); Закон Української РСР «Про народну освіту» (1974); Постанови ЦК КПУ і Ради Міністрів УРСР «Про основні напрями реформи загальноосвітньої і професійної школи» (1984); Закони України «Про освіту» (1991, 2002); Закон України «Про внесення змін і доповнень до Закону Української РСР «Про освіту» (1996); Закон України «Про загальну середню освіту» (1999); Постанова Кабінету Міністрів України «Про перехід загальноосвітніх навчальних закладів на новий зміст, структуру і 12-річний термін навчання» (2000), в яких визначено напрями оновлення змісту загальної освіти, зокрема початкової, розвиток культурної, освіченої особистості школяра з розвиненими інтелектуально-творчими вміннями.

У періодичних виданнях досліджуваного періоду «Советская педагогика», «Начальная школа», «Радянська школа», «Початкова школа», «Рідна школа»,

«Педагогіка і психологія», «Шлях освіти», «Початкова освіта» та інших у контексті вдосконалення змісту та якості шкільної освіти фрагментарно розглядалися питання розвитку загальнонавчальних, інтелектуальних, творчих, інтелектуально-творчих умінь учнів початкової школи.

На підставі теоретичного аналізу наукової літератури, дисертаційних досліджень з теми уточнено та розширено сутність базових понять дослідження: «інтелект», «уміння», «інтелектуальні уміння», «творчість», «творчі уміння», «інтелектуально-творчі уміння», «інтелектуально-творчі уміння учнів початкової школи».

Поняття *«інтелект»* людини визначається як цілісне інтегроване психічне утворення, система розумових здібностей людини, вищий спосіб вирішення практичних і пізнавальних проблем, що виявляються в діяльності та навчально-виховному процесі. *Уміння* розглядається як здатність людини до результативної діяльності, яка ґрунтується на існуючих знаннях і досвіді. Під *інтелектуальними уміннями* розуміємо свідомі дії розумового характеру, здатність виконувати певну діяльність, пов'язану з засвоєнням змісту навчальних предметів, що мають широкий діапазон застосування. *Творчість* визначаємо як діяльність людини, результатом якої є створення якісно нових, оригінальних матеріальних і духовних цінностей. *Творчі уміння* подаємо як здатність людини створювати щось нове, оригінальне на основі пізнання закономірностей об'єктивного світу, що задовольняє різноманітні соціальні та особисті потреби, характерними ознаками яких є новизна, а також прогресивність. Під *інтелектуально-творчими уміннями* розуміємо здатність особистості на основі здобутих знань, сформованих умінь, навичок і практичного досвіду створювати оригінальні та значимі продукти діяльності. *Інтелектуально-творчі уміння учнів початкової школи* визначено як *здатність особистості застосовувати знання у практичній діяльності, створюючи новий, оригінальний продукт, що є результатом мисленнево-творчої діяльності*.

Зазначено, що складовими інтелектуально-творчих умінь учнів початкової школи є аналіз, порівняння, синтез, міркування, встановлення причинно-наслідкових зв'язків, конкретизація, систематизація, класифікація, доведення, обґрунтування, узагальнювання, створення власних продуктів, планування подальших дій.

Встановлено, що на розвиток інтелектуально-творчих умінь учнів молодшого шкільного віку впливають біологічні (спадковість, вік, особливості статі), соціальні (навколишнє середовище, соціокультурний чинник), педагогічні чинники (зміст, форми, методи, засоби і технології навчання) і власна активність (мотиви, потреби, підкріплення, досвід, компенсація). Обґрунтовано, що вирішальними для розвитку інтелектуально-творчих умінь молодших школярів є педагогічні чинники, власна активність, адже забезпечення взаємозв'язку навчально-пізнавальної діяльності учнів, їхнього прагнення до активної роботи дають змогу вчителю початкової школи успішно реалізувати поставлені завдання, досягти очікуваного результату.

В основу періодизації розвитку інтелектуально-творчих умінь учнів початкових шкіл України другої половини ХХ – початку ХХІ століття покладено ідеї Л. Березівської, Н. Гупана, Т. Гавриленко, Н. Дічек, Г. Іванюк, Я. Каракури,

В. Огнев'юка, О. Сухомлинської про теоретичні підходи до наукового вивчення історико-педагогічного процесу. На їх підставі виокремлено соціально-економічні, суспільно-політичні та педагогічні критерії періодизації. Групу соціально-економічних критеріїв складають соціальні умови розвитку суспільства, потреби та вимоги до якості освіти учнів; відповідність мети, змісту загальної середньої освіти пріоритетним напрямом соціально-економічного розвитку суспільства; фінансування системи освіти. До суспільно-політичних критеріїв зараховуємо суспільно-політичну ситуацію в державі, курс її внутрішньої та зовнішньої політики, суспільні ідеї розвитку інтелектуальних, творчих та інтелектуально-творчих умінь молодших школярів. Педагогічні критерії охоплюють мету, завдання, зміст освіти та його варіативність, методичне забезпечення навчально-виховного процесу, форми, методи та засоби навчально-пізнавальної діяльності учнів початкової школи, перспективний педагогічний досвід, ідеї науковців і вчителів.

Розроблену періодизацію розвитку інтелектуально-творчих умінь учнів початкової школи означених періодів подаємо в таблиці.

Таблиця

Періодизація розвитку інтелектуально-творчих умінь учнів початкових шкіл України другої половини ХХ – початку ХХІ століття

ПЕРІОДИ	ЕТАПИ		
Трансформація радянської системи освіти (1958–1991)	<i>Перший</i> (1958–1964)	<i>Другий</i> (1964–1984)	<i>Третій</i> (1984–1991)
	Формування інтелектуальних умінь учнів з метою застосування їх у суспільно корисній праці для зміцнення зв'язку школи з життям	Розвиток інтелектуальних і творчих умінь учнів в умовах оновлення шкільної освіти відповідно до потреб науково-технічного прогресу	Удосконалення змісту, форм і методів розвитку інтелектуально-творчих умінь у процесі реформування загальноосвітньої школи
Становлення і розвиток системи освіти незалежної України (1991–2012)	<i>Перший</i> (1991–2001)		<i>Другий</i> (2001–2012)
	Розвиток інтелектуально-творчих умінь учнів під час становлення національної системи освіти на основі проблемного, розвивального та особистісно орієнтованого навчання	Розвиток інтелектуально-творчих умінь молодших школярів в умовах модернізації та стандартизації початкової освіти, застосування інноваційних технологій, проведення педагогічних експериментів	

Проаналізовані джерела дозволили констатувати, що в досліджуваний період ученими і практиками надавалась увага формуванню і розвитку загальнонавчальних умінь молодших школярів у процесі навчально-пізнавальної діяльності, складовими яких були творчі та інтелектуальні, проте системного підходу до їх розвитку не спостерігалось. Спеціальні узагальнювальні праці, в яких би цілісно відображалася аналізована проблема в історичному контексті, були відсутні.

У другому розділі **«Розвиток інтелектуально-творчих умінь учнів початкових шкіл Української Радянської Соціалістичної Республіки (1958–1991 рр.)»** охарактеризовано зміст освіти початкових шкіл УРСР; розкрито сутність форм і методів навчання як процесуальної основи розвитку інтелектуально-творчих умінь учнів молодшого шкільного віку.

Доведено, що зміст освіти реалізовувався у нормативних документах, навчальних планах, програмах, підручниках, навчальних посібниках і навчально-методичних комплексах, а систему освіти Радянського Союзу було побудовано на принципі єдиної школи. Всі однотипні навчальні заклади працювали за єдиними навчальними планами, програмами і підручниками, які здебільшого розроблялись централізовано відповідними науково-дослідними інститутами Академії педагогічних наук СРСР, окрім регіонального компонента. Зазначено, що проблему вдосконалення змісту початкової освіти в Україні на предметному рівні досліджували М. Богданович (математика), М. Білецька, М. Вашуленко, Н. Волошина, О. Лобчук, В. Помагайба, О. Савченко, Н. Скрипченко (українська і російська мови, читання) та інші.

З'ясовано, що зміст освіти в українських школах був багатокomпонентним і охоплював мовну, математичну, географічну та інші складові, водночас аналіз підручників для початкової школи означеного періоду дозволив виявити динаміку збільшення кількості завдань проблемного і пошукового характеру, спрямованих на розвиток інтелектуально-творчих умінь учнів.

Охарактеризовано методи навчання за цілісним підходом до діяльності (за Ю. Бабанським), які об'єднано в три основні групи: методи організації та здійснення навчально-пізнавальної діяльності (словесної передачі та слухового сприйняття інформації (словесні: розповідь-пояснення, бесіда, лекція); наочної передачі та зорового сприйняття інформації (наочні: ілюстрація, демонстрація); передачі навчальної інформації шляхом практичних трудових дій та тактильного, кінестетичного її сприйняття (практичні: тренувальні вправи, лабораторні досліди, практика); стимулювання й мотивації учіння (методи стимулювання та мотивації інтересу до учіння (пізнавальні ігри, дискусії, емоційне переживання, створення ситуації успіху в навчанні); стимулювання й мотивації обов'язку в учінні (заохочення, осуд); контролю і самоконтролю у навчанні (усний, письмовий, лабораторний, машинний (комп'ютерний) контроль і самоконтроль).

Виокремлено та проаналізовано ті методи навчання, які найефективніше впливали на розвиток інтелектуально-творчих умінь молодших школярів, а саме: проблемні (вчитель створює проблемну ситуацію, ставить проблемні питання, пропонує завдання, під час розв'язання яких молодші школярі спираються на

самостійну творчо-пізнавальну діяльність); дослідницькі методи (учні самостійно здобувають знання у процесі дослідження проблеми).

Встановлено, що для розвитку інтелектуально-творчих умінь учнів молодшого шкільного віку в радянській школі необхідно було поєднувати декілька методів навчально-пізнавальної діяльності, розширювати їх діапазон, а також підбирати такі завдання, які б розвивали уміння аналізувати, синтезувати, систематизувати, класифікувати, узагальнювати, порівнювати, розмірковувати, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, доводити, планувати свої подальші дії, створювати власні продукти.

У третьому розділі **«Розвиток інтелектуально-творчих умінь учнів початкових шкіл незалежної України (1991-2012 рр.)»** досліджено трансформацію змісту освіти як чинника розвитку інтелектуально-творчих умінь учнів початкової школи; розкрито змістово-розвивальне наповнення засобів навчання молодших школярів незалежної України другої половини ХХ – початку ХХІ ст.; здійснено комплексний аналіз педагогічного досвіду з розвитку інтелектуально-творчих умінь учнів початкової школи.

Визначено, що з проголошенням Україною незалежності (1991) розпочався активний процес удосконалення чинних навчальних планів, програм і підручників для початкової школи, з'явилися варіативні моделі навчальних планів і варіативні підручники. З метою задоволення потреб школи, учнів і батьків у навчальних планах було виділено державний та шкільний компоненти. З'ясовано, що розвитку варіативності сприяв Державний стандарт початкової загальної освіти, в Базовому навчальному плані якого було визначено інваріантну (сформовану на державному рівні та обов'язкову для всіх шкіл України) та варіативну (предмети за вибором школи) складові.

Проаналізовано зміст початкової освіти незалежної України, виявлено, що у визначеному періоді становлення і розвитку системи освіти (1991–2012) особливій уваги надавалося підвищенню якості навчальної літератури та апробації експериментальних підручників. Спостерігалось також поступове збільшення у змісті підручників для початкової освіти кількості завдань проблемного і пошукового характеру, які сприяли б розвитку інтелектуально-творчих умінь учнів.

Встановлено, що у 2011–2012 навчальному році вчителям початкової школи на вибір було запропоновано 24 програми курсів для вивчення їх за рахунок годин варіативної складової. Для порівняння – у 2001–2002 навчальному році ці години пропонували на вивчення курсу «Українське народознавство» або вивчення навчальних предметів інваріантної складової Базового навчального плану. Розкрито можливості навчально-методичного забезпечення курсів «Логіка. 2–4 класи» (О. Митник) та «Розвиток продуктивного мислення. 1–4 класи» (О. Гісь) для розвитку інтелектуально-творчих умінь молодших школярів, зокрема завдань із логічним навантаженням, логіко-математичних ігор, проблемних запитань, творчих вправ тощо.

Охарактеризовано найефективніші для розвитку інтелектуально-творчих умінь молодших школярів засоби навчання, до яких віднесено: теоретичні, емпіричні та

творчі завдання, технічні засоби навчання (візуальні, аудитивні, аудіовізуальні). Здійснено аналіз досвіду впровадження інформаційно-комунікаційних технологій, зокрема технології SMART Board, яка почала активно застосовуватися у навчально-виховному процесі (2004). Констатовано, що застосування зазначеної технології в початковій школі дозволяє зробити пізнавальну діяльність більш цікавою і продуктивною, адже учні під час такого навчання стають активними, що сприяє їх усвідомленому засвоєнню знань, розвитку умінь аналізувати, систематизувати, узагальнювати, порівнювати, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, генерувати ідеї, створювати власні продукти, що є складовими інтелектуально-творчих умінь.

Проведений комплексний аналіз педагогічного досвіду з досліджуваної проблеми засвідчив, що в окреслений період учителями спрямовано зусилля саме на формування інтелектуально-творчих умінь молодших школярів. Проаналізовано особливості традиційного, проблемного, розвивального, особистісно орієнтованого навчання, а також науково-педагогічні проекти й експерименти, під час яких активно впроваджувався особистісно-діяльнісний підхід до розвитку інтелектуально-творчих умінь учнів початкової школи.

Охарактеризовано діяльність загальноосвітніх навчальних закладів, які працюють за системою розвивального навчання (гімназія № 179 Голосіївського р-ну, НВК «Домінанта» Дніпровського р-ну, початкова школа ліцею № 100 «Поділ», спеціалізована школа №17 з поглибленим вивченням математики Подільського р-ну, гімназії № 261 і 267 Дарницького р-ну м. Києва); сучасних моделей шкіл (гімназія № 45 м. Запоріжжя, ЗОШ № 125 м. Кривий Ріг). Встановлено, що розроблені інновації, змістове, організаційне і методичне забезпечення освітнього процесу в зазначених навчальних закладах спрямовані на ефективний розвиток пізнавальних процесів (уваги, сприйняття, мислення, пам'яті, уяви), потенційних можливостей, а також творчих здібностей, інтелектуально-творчих умінь учнів у різних видах навчальної діяльності.

Досліджено технологію побудови цілісного розвивального освітнього середовища в колегіумі «Олімп» Оболонського р-ну м. Києва, зазначено практичну спрямованість навчальних курсів з ейдетики та логіки на розвиток інтелектуально-творчих умінь молодших школярів. Проаналізовано зміст навчально-методичного забезпечення Всеукраїнського науково-педагогічного проекту «Інтелект України», встановлено, що серед традиційних предметів у початковій школі («Українська мова», «Літературне читання», «Математика», «Людина і світ») найбільші можливості для розвитку інтелектуально-творчих умінь учнів мають альтернативні – «Навчаймося разом» і «Еврика».

Визначено та охарактеризовано педагогічні умови, які сприяють розвитку інтелектуально-творчих умінь молодших школярів, що охоплюють: етапність процесу розвитку інтелектуально-творчих умінь; залучення учнів молодшого шкільного віку до дослідницької та пошукової діяльності, спрямоване на розвиток дослідницької та творчої активності учнів, а також на закріплення та застосування існуючих знань, умінь і навичок у практичній діяльності; оволодіння вчителем початкової школи

системою алгоритмічних дій щодо формування інтелектуально-творчих умінь учнів; упровадження у навчально-виховний процес системи завдань, спрямованих на розвиток інтелектуально-творчих умінь учнів початкової школи.

Розроблено систему проблемних, розвивальних і творчих завдань, згрупованих у сім блоків, які спрямовані на розвиток інтелектуально-творчих умінь молодших школярів. Ці завдання передбачали мотивацію та стимулювання навчально-пізнавальної діяльності, послідовний рух до творчого та інтелектуального розвитку учнів.

З'ясовано, що для ефективного формування виокремлених умінь необхідно застосовувати відповідні методи навчання, які б ураховували особливості індивідуального розвитку і потенційні можливості учнів. Пріоритетними серед них є інтерактивні методи, а саме: евристичні запитання, «мозковий штурм», проблемно-пошуковий діалог, інверсія, інцидент, синектика та пізнавальна сюжетно-рольова гра тощо.

Обґрунтовано основні етапи формування інтелектуально-творчих умінь молодших школярів, серед яких: проведення діагностування з метою визначення початкового рівня сформованості інтелектуально-творчих умінь молодших школярів; розкриття учнями значення уміння, що засвоюється; ознайомлення дітей зі змістом предметних знань і структурою вмінь, що формуються; застосування та вдосконалення на практиці первинно засвоєного уміння; проведення оперативного контролю; закріплення вмінь у різноманітній творчій та практичній діяльності; рефлексія засвоєних умінь і навичок, практичного досвіду.

Виокремлено компоненти формування інтелектуально-творчих умінь молодших школярів, до яких зараховуємо: мотиваційний (усвідомлення необхідності формування інтелектуально-творчих умінь), змістовий (оволодіння теоретичними знаннями, закономірностями формування інтелектуально-творчих умінь), операційний (практичне застосування інтелектуально-творчих умінь у навчально-виховному процесі), рефлексивний (аналіз власного досвіду та результатів діяльності щодо застосування інтелектуально-творчих умінь).

Встановлено, що формування інтелектуально-творчих умінь молодших школярів вимагає від вчителя відповідної професійної підготовки, педагогічної майстерності та достатнього рівня розвитку особистісних якостей і умінь. Задля вдосконалення професійної компетентності вчителя початкової школи розроблено авторський спецкурс «Формування культури мислення молодшого школяра», метою якого є розвиток інтелектуальної культури майбутнього фахівця, підготовка до формування культури мислення учнів. У межах курсу студенти знайомляться з сутністю і змістом понять «культура мислення», «інтелектуально-творчі уміння»; розвитком інтелектуально-творчих умінь молодших школярів у історико-педагогічній ретроспективі; оволодівають технологією побудови навчання як цілісного творчого процесу, навичками формування культури мислення учня початкової школи.

Зазначено, що процес формування інтелектуально-творчих умінь молодших школярів є цілісним і довготривалим етапом запланованої та спрогнозованої педагогічної діяльності, успіх якої залежить зокрема як від розроблених педагогічних умов, так і системи інтелектуально-творчих завдань, складових формування інтелектуально-творчих умінь молодших школярів.

ВИСНОВКИ

Узагальнення результатів історико-педагогічного пошуку досліджуваної проблеми дало підстави для таких **висновків**:

1. Проведений аналіз історіографії та джерельної бази розвитку інтелектуально-творчих умінь учнів початкових шкіл України другої половини ХХ – початку ХХІ століття дозволив констатувати, що, незважаючи на значну кількість наукових напрацювань, досліджувана проблема не стала предметом комплексного спеціального вивчення у визначених хронологічних межах. Встановлено, що історіографію початкової освіти фрагментарно розкрито у працях, які розглядали трансформацію системи освіти УРСР і незалежної України, а окремі аспекти розвитку інтелектуально-творчих умінь молодших школярів України висвітлено у наукових розвідках, присвячених окресленій проблемі в різні історичні періоди.

2. На основі узагальнення та систематизації літературних джерел уточнено і розширено сутність базових понять дослідження в історико-педагогічній ретроспективі. Визначено інтелектуально-творчі уміння учнів початкової школи як здатність особистості застосовувати знання у практичній діяльності, створюючи новий, оригінальний продукт, що є результатом мисленнєво-творчої діяльності. Окреслено складові зазначених умінь, серед яких: аналіз, порівняння, синтез, міркування, встановлення причинно-наслідкових зв'язків, конкретизація, систематизація, класифікація, доведення, обґрунтування, узагальнення, створення власних продуктів і планування подальших дій.

3. На основі соціально-економічних, суспільно-політичних й педагогічних критеріїв визначено періоди розвитку інтелектуально-творчих умінь учнів початкових шкіл України: трансформація радянської системи освіти (1958–1991); становлення і розвиток системи освіти незалежної України (1991–2012). У межах цих періодів виокремлено п'ять етапів розвитку окресленої проблеми: 1958–1964 – формування інтелектуальних умінь учнів з метою застосування їх у суспільно корисній праці для зміцнення зв'язку школи з життям; 1964–1984 – розвиток інтелектуальних і творчих умінь учнів в умовах оновлення шкільної освіти відповідно до потреб науково-технічного прогресу; 1984–1991 – удосконалення змісту, форм і методів розвитку інтелектуально-творчих умінь у процесі реформування загальноосвітньої школи; 1991–2001 – розвиток інтелектуально-творчих умінь учнів під час становлення національної системи освіти на основі проблемного, розвивального та особистісно орієнтованого навчання; 2001–2012 – розвиток інтелектуально-творчих умінь молодших школярів

в умовах модернізації та стандартизації початкової освіти, застосування інноваційних технологій, проведення педагогічних експериментів.

4. Відповідно до визначених періодів охарактеризовано змістово-методичне забезпечення розвитку інтелектуально-творчих умінь учнів початкової школи. Встановлено, що на зміст і технології навчання впливали, насамперед, соціально-економічні (забезпечення економічного розвитку держави освіченими, кваліфікованими працівниками), суспільно-політичні (зміна урядів, політичних режимів, взаємодія педагогічної громадськості з інститутами влади) та педагогічні (стан і потреби початкової освіти відповідно до потреб суспільства) чинники. Проведений аналіз змісту підручників, за якими навчались учні початкових шкіл України впродовж 1958–2012 років, дозволив простежити тенденцію до збільшення кількості завдань, спрямованих на розвиток інтелектуально-творчих умінь учнів початкової школи. Доведено, що впроваджені варіативні курси «Логіка. 2–4 класи», «Розвиток продуктивного мислення. 1–4 класи» були ефективними для розвитку інтелектуально-творчих умінь молодших школярів.

Охарактеризовано форми і методи навчання як процесуальну основу розвитку інтелектуально-творчих умінь учнів молодшого шкільного віку. Оптимальними формами навчання визначено проблемні, розвивальні, пошукові, дослідницькі та творчі уроки, уроки-ігри, уроки-мислення, уроки-дискусії, уроки-подорожі, які найбільш сприяли розвитку зазначених умінь; серед методів навчання – проблемні, частково-пошукові, проблемно-пошукові, дослідницькі, активні та інтерактивні.

5. У результаті комплексного аналізу педагогічного досвіду з розвитку інтелектуально-творчих умінь молодших школярів сучасної початкової школи дозволив простежити суголосність вимог Державного стандарту початкової загальної освіти і проведеного дисертаційного дослідження, визначити ефективні засоби, які були б доцільними для розвитку інтелектуально-творчих умінь молодших школярів. Висвітлено особливості варіативних авторських моделей організації навчально-виховного процесу в початковій школі, що активно впливали на розвиток зазначених умінь. Виокремлено й проаналізовано результати Всеукраїнського науково-педагогічного проекту «Інтелект України», технології побудови цілісного розвивального та особистісно орієнтованого освітнього середовища, які активно впроваджується в навчально-виховний процес початкової школи з метою розвитку в учнів інтелектуально-творчих умінь.

Визначено та обґрунтовано педагогічні умови, що сприяють розвитку інтелектуально-творчих умінь молодших школярів, які охоплювали: етапність процесу розвитку інтелектуально-творчих умінь; залучення учнів молодшого шкільного віку до дослідницької та пошукової діяльності; оволодіння вчителем початкової школи системою алгоритмічних дій щодо формування інтелектуально-творчих умінь учнів; упровадження у навчально-виховний процес системи завдань, спрямованих на розвиток інтелектуально-творчих умінь учнів початкової школи. Розроблено систему завдань проблемного й пошукового характеру, що складається з семи блоків. Виділено також основні етапи формування інтелектуально-творчих умінь молодших школярів, до яких віднесено: проведення діагностування з метою

визначення початкового рівня сформованості інтелектуально-творчих умінь молодших школярів; розкриття учнями значення уміння, що засвоюється; ознайомлення їх зі змістом предметних знань і структурою вмінь, що формуються; застосування та вдосконалення на практиці первинно засвоєного уміння; проведення оперативного контролю; закріплення вмінь у різноманітній творчій та практичній діяльності; рефлексія засвоєних умінь.

Окреслено компоненти формування інтелектуально-творчих умінь молодших школярів: мотиваційний (усвідомлення необхідності формування інтелектуально-творчих умінь), змістовий (оволодіння теоретичними знаннями, закономірностями формування інтелектуально-творчих умінь), операційний (практичне застосування інтелектуально-творчих умінь у навчально-виховному процесі), рефлексивний (аналіз власного досвіду та результатів діяльності щодо застосування інтелектуально-творчих умінь учнів) компоненти.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів зазначеної проблеми. Предметом подальших наукових розвідок можуть бути: узагальнення вітчизняного та зарубіжного педагогічного досвіду вчителів початкової школи з формування інтелектуально-творчих умінь учнів; розвиток інтелектуально-творчих умінь молодших школярів у різних типах загальноосвітніх навчальних закладів; підготовка майбутніх фахівців початкової школи до організації та здійснення інтелектуально-творчої діяльності учнів.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Нечипоренко К. П. Організаційно-методичний інструментарій підготовки майбутнього вчителя до формування інтелектуально-творчих умінь молодших школярів / Катерина Нечипоренко // Вища освіта України. – Тематичний випуск «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору» – К. : Інститут вищої освіти НАПН України. – 2011. – Додаток 2 до № 3. – Т. IV (29) – С. 274–280.

2. Нечипоренко К. П. Інтелектуально-творчі уміння у структурі особистості майбутнього вчителя початкової школи / К. П. Нечипоренко // Педагогіка вищої та середньої школи. – 2012. – № 36. – С. 349–353.

3. Нечипоренко К. П. Розвиток інтелектуально-творчих умінь учнів у навчально-виховному процесі початкової школи / К. П. Нечипоренко // Початкова школа. – 2012. – № 11. – С. 55–58.

4. Нечипоренко К. П. Ілюстративний матеріал «Букваря» як засіб розвитку інтелектуально-творчих умінь першокласників / К. П. Нечипоренко // Вісник Прикарпатського національного університету. Серія : Педагогіка. – 2013. – Випуск XLIX. У двох частинах. – С. 231–233.

5. Нечипоренко К. П. Розвиток інтелектуально-творчих умінь учнів у початкових школах України у період з 1958 по 1991 рік / К. П. Нечипоренко // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки : збірник наукових праць. Вип. 19. – К. : Логос, 2013. – С. 240–246.

6. Нечипоренко К. П. Сучасні методи навчання як засіб реалізації компетентнісного підходу в початковій освіті / К. П. Нечипоренко // Рідна школа. – 2013. – № 11 (1007). – С. 66–69.

7. Нечипоренко К. П. Зміст освіти в початкових школах Радянської України в 1958–1991 рр. / К. П. Нечипоренко // Проблеми підготовки сучасного вчителя : збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. – 2014. – Випуск 9. – Частина 1. – С. 240–247.

8. Нечипоренко К. П. Педагогічні умови розвитку інтелектуально-творчих умінь молодших школярів // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки : збірник наукових праць. Вип. № 3(24). – К. : Логос, 2014. – С. 175–179.

9. Нечипоренко Е. П. Интерактивные методы обучения как средство развития интеллектуально-творческих учений учеников в начальных школах Украины / Е. П. Нечипоренко // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук : журнал научных публикаций. – № 11(58) ноябрь 2013. Часть II. – М., 2013. – С. 209–211.

10. Нечипоренко К. П. Розвиток інтелектуально-творчих умінь як складової творчого потенціалу особистості молодшого школяра / К. П. Нечипоренко // Акмеологія – наука ХХІ століття : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конфер. – К. : Київськ. ун-т імені Бориса Грінченка, 2011. – С. 39–42.

АНОТАЦІЇ

Нечипоренко К. П. Розвиток інтелектуально-творчих умінь учнів у початкових школах України другої половини ХХ – початку ХХІ століття. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Київський університет імені Бориса Грінченка, Київ, 2014.

Дисертаційна робота присвячена історико-педагогічній ретроспекції розвитку інтелектуально-творчих умінь учнів початкових шкіл України другої половини ХХ – початку ХХІ ст. Проаналізовано історіографію та джерельну базу дослідження, уточнено сутність базових понять дослідження: «інтелект», «уміння», «інтелектуальні уміння», «творчість», «творчі уміння», «інтелектуально-творчі уміння», «розвиток інтелектуально-творчих умінь учнів початкової школи».

Визначено та обґрунтовано періоди розвитку інтелектуально-творчих умінь учнів початкових шкіл України, а саме: I період (1958–1991) – трансформація радянської системи освіти, II період (1991–2012) – становлення і розвиток системи освіти в незалежній Україні, в межах яких виокремлено п'ять етапів.

Охарактеризовано змістово-методичне забезпечення, розкрито найефективніші форми, методи та засоби розвитку інтелектуально-творчих умінь молодших школярів у навчально-виховному процесі.

Здійснено комплексний аналіз педагогічного досвіду вчителів початкової школи з розвитку інтелектуально-творчих умінь учнів, який може бути ефективним для вдосконалення навчально-пізнавальної діяльності.

Ключові слова: інтелектуально-творчі уміння, учні початкової школи, розвиток інтелектуально-творчих умінь учнів, періодизація розвитку інтелектуально-творчих умінь молодших школярів, змістово-методичне забезпечення розвитку інтелектуально-творчих умінь учнів початкової школи.

Нечипоренко Е. П. Развитие интеллектуально-творческих умений учащихся в начальных школах Украины второй половины XX – начала XXI века. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика и история педагогики. – Киевский университет имени Бориса Гринченко, Киев, 2014.

В диссертационном исследовании осуществлен научный анализ развития интеллектуально-творческих умений учащихся в начальных школах Украины второй половины XX – начала XXI века. Диссертация посвящена историко-педагогической ретроспекции развития интеллектуально-творческих умений учащихся начальных школ Украины второй половины XX – начала XXI века. Осуществлен историографический обзор проблемы развития интеллектуально-творческих умений учащихся начальных школ Украины исследуемого периода.

На основе анализа источниковедческой базы (архивные материалы, нормативно-правовые документы, нарративные, интерпретационные, повествовательные источники) расширены рамки освещения затронутой проблематики развития интеллектуально-творческих умений учащихся начальных школ Украины второй половины XX – начала XXI века.

Определено и расширено сущность и содержание понятий «интеллект», «умения», «интеллектуальные умения», «творчество», «творческие умения», «интеллектуально-творческие умения», «интеллектуально-творческие умения учащихся начальной школы».

Анализ литературной базы дал возможность обосновать периодизацию развития интеллектуально-творческих умений учащихся начальных школ Украины в указанных хронологических рамках: I период – трансформация советской системы образования (1958–1991), II период – становление и развитие системы образования независимой Украины (1991–2012). В пределах периодов выделены пять этапов развития интеллектуально-творческих умений учащихся в начальных школах Украины, в частности: 1958–1964 – формирование интеллектуальных умений учащихся с целью применения их в общественно полезном труде для укрепления связи школы с жизнью; 1964–1984 – развитие интеллектуальных и творческих умений учащихся в условиях обновления школьного образования в соответствии с потребностями научно-технического прогресса; 1984–1991 – совершенствование содержания, форм и методов развития интеллектуально-творческих умений в процессе реформирования общеобразовательной школы; 1991–2001 – развитие

интеллектуально-творческих умений учащихся в период становления национальной системы образования на основе проблемного, развивающего и личностно ориентированного обучения; 2001–2012 – развитие интеллектуально-творческих умений младших школьников в условиях модернизации и стандартизации начального образования, применения инновационных технологий, проведения педагогических экспериментов.

На основании результатов диссертационного исследования охарактеризовано содержание образования в начальных школах УССР, определено, что оно реализовывалось в нормативных документах, учебных планах, программах, учебниках, учебных пособиях и учебно-методических комплексах. В содержании учебников для начальной школы выявлено постепенное увеличение количества заданий проблемного и развивающего содержания, способствующих развитию интеллектуально-творческих умений учащихся.

Проанализирована вариативность содержания образования как фактора развития интеллектуально-творческих умений учащихся начальной школы, раскрыты возможности курсов вариативной составляющей Государственного стандарта начального общего образования для развития указанных умений.

Определены методы (проблемные, частично-поисковые, проблемно-поисковые, исследовательские, интерактивные) и средства (теоретические, эмпирические и творческие задания, технические средства обучения (визуальные, аудитивные, аудиовизуальные), которые эффективно влияют на развитие интеллектуально-творческих умений младших школьников.

Проведен комплексный анализ развития интеллектуально-творческих умений учащихся начальной школы, раскрыты особенности традиционного, проблемного, развивающего, личностно ориентированного обучения, результатов научно-педагогических проектов и педагогических экспериментов, направленных на формирование и развитие определенных умений.

Охарактеризованы педагогические условия, способствующие развитию интеллектуально-творческих умений младших школьников, к которым отнесены: поэтапность развития интеллектуально-творческих умений; привлечение учащихся младшего школьного возраста к исследовательской и поисковой деятельности; овладение учителем начальной школы системой алгоритмических действий по формированию интеллектуально-творческих умений учащихся; внедрение системы заданий, направленных на развитие интеллектуально-творческих умений учащихся начальной школы.

Разработана система заданий, направленных на развитие интеллектуально-творческих умений младших школьников, состоящая из семи блоков. Задания предусматривали формирование логического мышления, самостоятельности в решении проблем.

Выделены основные этапы (проведение диагностирования с целью определения начального уровня сформированности интеллектуально-творческих умений младших школьников; раскрытие учащимися значения умения, которое усваивается; ознакомление их с содержанием предметных знаний и структурой формируемых

умений; применения и совершенствования на практике первично усвоенного умения; проведения оперативного контроля; закрепления умений в разнообразной творческой и практической деятельности; рефлексия усвоенных умений) и компоненты (мотивационный, содержательный, операционный, рефлексивный) формирования интеллектуально-творческих умений учащихся начальной школы.

Ключевые слова: интеллектуально-творческие умения, учащиеся начальной школы, развитие интеллектуально-творческих умений учащихся, периодизация развития интеллектуально-творческих умений младших школьников, содержательно-методическое обеспечение развития интеллектуально-творческих умений учащихся начальной школы.

Nechiporenko K. Development of intellectually-creative skills of pupils in primary schools in Ukraine in the second half of XX – beginning of XXI century. – Manuscript copyright.

Dissertation for the degree of the candidate in Pedagogics, specialty 13.00.01 – General Pedagogy and the History of Pedagogy. – Borys Grinchenko Kyiv University, Kyiv, 2014.

The thesis is dedicated to historical and pedagogical retrospection of intellectual-creative skills of pupils in primary schools in Ukraine during the second half of XX – the beginning of the XXI century. The author analyzed the historiography and the source base in the research.

The essence of the following basic concepts of research has been defined: «intellect», «skills», «intellectual skills», «creativity», «creative skills», «intellectual-creative skills», «intellectual-creative skills of primary school pupils».

Development of intellectual-creative skills of pupils in primary schools in Ukraine has been studied; the following periods have been determined: the first period (1958-1991) – the transformation of the Soviet education system, the second period (1991-2012) – the formation and development of education system in independent Ukraine.

The content, the best forms, methods, techniques and means of intellectual-creative skills of primary school pupils were defined. Primary school teachers' pedagogical experience regarding intellectual-creative skills development was analyzed.

Keywords: intellectual-creative skills, pupils of primary school, intellectual-creative skills development of the pupils, the periodization of the intellectual-creative skills development of the primary school pupils, the content and methods of the intellectual-creative skills development of the primary school pupils.